

Schoonheid met andere ogen¹

Paul Schnabel Het modernistische ideaal in de bouwkunst, dat functionaliteit tot kunst heeft verheven, heeft gefaald. De mens is van nature geneigd te versieren. Wat in de moderne visie geldt als overbodig en onecht, beleven mensen als essentieel en bij uitstek echt. Bewoners van lelijke gebouwen voelen zich vernederd door architecten en hun opdrachtgevers.

De grote ramen van mijn kamer kennen geen ander uitzicht dan de *Zwarte Madonna* van Carel Weeber.² Ik kijk uit op een hoge gevel van zwarte tegels, grijze betonranden en treincoupéramen. Net als bij de NS zijn ze meestal vuil en liggen de vensterbanken vol rommel. De kamers erachter maken al evenmin een opgeruimde indruk. Een slordig gebouw waar slordig in gewoond wordt. Op de begane grond liggen inspringend winkelruimten die onverhuurbaar blijken en hoogstens nog als fietsenstalling gebruikt worden. Op weg naar Den Haag Centraal wijken veel voorbijgangers wat uit als ze langs het gebouw lopen. Het is net of ze een beetje bang zijn verpletterd te worden door de zwarte massa boven hen. Vanuit de verte lijkt het gebouw ook wat voorover te hellen.

De *Zwarte Madonna* is niet zomaar een lelijk gebouw. Meer dan welk ander huizenblok in Nederland is het een bewijs van het failliet van het modernistische ideaal, dat een

huis wil zien als een machine om in te wonen. Dat is ieder modern huis tot op zekere hoogte, maar zelden is zo radicaal uitdrukking gegeven aan de wens van de architect dat ook zichtbaar te maken. Dat heeft geleid tot de vorm van eerlijkheid, die in een gesprek meestal de aankondiging inhoudt van een straffeloze belediging van de andere partij. In dit geval vernederen architect en opdrachtgever de bewoners, die daarop reageren met minachting voor de schepping die hun opgedrongen is. Lelijke ideeën en lelijke vormen roepen lelijk gedrag op.

Ik woon niet tegenover de *Zwarte Madonna*. Ik werk er wel, in een gebouw dat misschien niet in alle opzichten mooi is, maar door de gebruikers in ieder geval wel heel leuk gevonden wordt. *Castalia* en *Helicon* heten de door Michael Graeves en Sjoerd Soeters gebouwde torens, die samen het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) vormen en bijna 2000 mensen herbergen. Het

zijn feestelijke gebouwen met onverwachte doorgangen en doorkijkjes, vreemde kleuren-combinaties en wonderlijke stijlcitaten.

Er is met ruimte gesmeten en veel van wat er massief uitziet, blijkt bij nader onderzoek niet meer te zijn dan een effectief geplaatst decorstuk. Achter de kleuren, de zwaar gelede omlijstingen, de alleen maar voor het mooie gemaakte rondingen en de loze zuilen gaat onzichtbaar de gigantische machinerie schuil die het leven in een zo groot gebouw mogelijk maakt. Het is allemaal *high tech*, maar het ziet er nergens zo uit. Vanaf de eerste dag heeft iedereen zich in het gebouw thuis gevoeld en de torens, pieken en kammen van het complex lijken altijd al deel te hebben uitgemaakt van de skyline van Den Haag.

Het verlangen om te versieren

In het contrast tussen de *Zwarte Madonna* en de torens van VWS wordt het drama van de moderne architectuur en de daarmee verbonden stedenbouw zichtbaar. Zuiverheid, helderheid, functionaliteit en eenvoud hebben een eigen schoonheid, die als kritiek ooit een verademing was en als programma voor sommigen nog altijd een ideaal, maar tegelijkertijd te kaal en te consequent om leefbaar te kunnen zijn. Dat was al zo met de *Beurs van Berlage* – ook al zo'n gebouw dat de burgers van de stoep lijkt te duwen – en het is in het functionalisme zo ver doorgezet dat er nauwelijks meer architectuur overbleef. De terugkeer van de kleur heeft dat niet kunnen verhelpen, zeker niet bij gebouwen die noch in de maatvoering noch in het materiaalgebruik een eigen kwaliteit bleken te bezitten.

Hoewel de prijs vaak tot een 'zakelijke' oplossing dwingt, zijn fantasie en feestelijkheid weer terug in de architectuur. Ook de façade is in ere hersteld, al is het besef nog niet algemeen dat een façade in veel gevallen niet meer is en hoeft te zijn dan een buitenkant, een voorkant zelfs, die niets anders wil

dan behagen en imponeren. De façade is in architectonische zin de essentie, waarmee zoveel gezegd is als dat het gaat om de versiering. De functionaliteit heeft in principe daarachter zijn plaats. Soms zal in de functionaliteit een esthetische kwaliteit te vinden zijn, die het mogelijk maakt *back stage* tot *front stage* te laten worden, maar dat zal eerder uitzondering dan regel zijn. De kwaliteit van het *Rietveld-Schröderhuis* in Utrecht zit in de rijke geleiding van de façade (die zelfs verborgen houdt dat het om een simpel stenen huis gaat), niet in de treurige grappen die de binnenkant zowel onleefbaar als gedateerd hebben gemaakt.

De behoefte om te versieren, soms ook om te leren en te eren, maar altijd om verschil te maken, is authentiek en oorspronkelijker dan de norm die in dat teveel juist een tekort wil zien. De behoefte aan versiering geldt voor de voorwerpen waarmee we ons omringen, maar ook voor de kleren die we dragen, het

---

De façade is in architectonische zin de essentie

---

kapsel dat we ons aanmeten en de houding die we ons lichaam laten aannemen. Ook in onze omgang met de natuurlijke en fysieke omgeving waarin we leven komt die behoefte tot uitdrukking. Zelfs in de meest weerbarstige of minst bestendige natuur is er bij bewoning of zelfs bij tijdelijk verblijf of simpel voorbijgaan altijd sprake van cultuur, van verrassingen in en aan de omgeving zoals alleen mensen ze kunnen bedenken en maken. Uiteraard geldt dat in het bijzonder voor de vestiging en de huisvesting. Mensen wonen ergens en zodra dat wonen enige continuïteit heeft gekregen, wordt in plaats en huis de eigen identiteit tot uitdrukking gebracht. Vervolgens wordt de identiteit van volgende generaties daar ook weer door gevormd.

Identiteit en traditie

In Nederland, zeker in het westen van het land, zijn zowel vestiging als behuizing door unieke historische, geografische en economische omstandigheden in hoge mate identiteitsbepalend geworden. Vooral de 17de-eeuwse stadsuitleg en het in de 18de eeuw definitief geworden straatbeeld zijn de symbolen bij uitstek van nationale eigenheid geworden, de ikonen van een eigenzinnig en individualistisch burgerschap dat niet langer voorbehouden is aan de kleine elite die als opdrachtgever optrad. De trots op de harmonie van welbegrepen eigenbelang die in de geregen pracht van de herenhuizen tot uitdrukking komt, is al vanaf het midden van de 17de eeuw voelbaar aanwezig. Wanneer de droogleggingen, de grachten, de strenge tuinen en de hoge huizen eenmaal in hun stralende nieuwheid werkelijkheid zijn geworden, worden ze met veel aandacht voor detail en steeds opnieuw vastgelegd op schilderijen en prenten. De trotse verrukking over de schoonheid van een zelfgemaakt en ordelijk land klinkt tot ver in de 18de eeuw in verzen door en wordt in de loop van de 19de eeuw als

kritiek hoorbaar in een verlangen naar de herleving ervan. In de 20ste eeuw raakt de trots vervuld met zorg voor het behoud – van wat dan als kostbaar erfgoed wordt gezien – in een omgeving die daar steeds minder recht aan doet .

Tegelijkertijd wordt de vertwijfeling voelbaar over het onvermogen in eigentijds idioom een paradijs te scheppen dat in gelijke mate en bij iedereen trots en verrukking oproept. In de 19de eeuw lukte dat nog wel. Na een lange periode van verguizing wordt geleidelijk de eigen schoonheid van de bewust historiserende stijl erkend. Juist in de gedaante van kerken en kastelen, maar door schaal en uitwerking toch nooit daarmee verwisselbaar, kreeg het moderne levensgevoel bij uitstek vorm in stations, scholen en musea. De restauratie van het station van Groningen en het Rijksmuseum betekend eerherstel voor een architectuuropvatting die zowel wilde imponeren als behagen, een les in geschiedenis wilde zijn, maar ook een eerbetoon aan een groot gedacht verleden. De eisen van het decoratieprogramma gaven de schoonheid een zinvolle vorm die niet uit de functie van het gebouw zelf kon worden afgeleid.

Het bijzondere van de 20ste eeuw is misschien dat men heeft geprobeerd onder uitsluiting van het verleden of van het verlangen te betoveren het gebouw tot de beelddrager van niets dan zijn eigen nutsfunctie te maken. Dat is een keuze geweest die meestal voorbijging aan wat de opdrachtgevers en de gebruikers zelf graag in het gebouw tot uitdrukking wilden laten komen. De afwijzing daarvan heeft de architect in de 20ste eeuw geleidelijk van zijn opdrachtgevers vervreemd. Het heeft er ook toe geleid dat de architectuur de aansluiting met de traditie en de geschiedenis heeft verloren. Dat heeft goede kanten gehad in de ontwikkeling van nieuwe vormen en de toepassing van

---

In de 20ste eeuw probeerde men het gebouw tot de beelddrager van zijn nutsfunctie te maken

---

andere materialen, maar het opgeven van het conservatisme heeft ook het verlangen naar meer fantasie en verrassing gefrustreerd.

Vrijheid van vorm

De woonwensen zijn in de loop van de tijd uiteraard veranderd, met de smaak van de tijd en vooral onder invloed van de toenemende technische mogelijkheden en de veranderende inzichten ten aanzien van bijvoorbeeld hygiëne en privacy. Wat burgers in hun huizen en overheden in hun gebouwen tot uitdrukking willen brengen over zichzelf, en wat zij eraan willen beleven qua schoonheid en status, wijkt echter nauwelijks af van wat in het verleden gewenst werd. In Nederland heeft de individuele burger daar in de 20ste eeuw maar beperkt ruimte voor gekregen, zelfs in de zeldzame gevallen dat hij zelf als opdrachtgever kon optreden. Stedenbouwkundig en zelfs esthetisch is dat in veel opzichten een zegen geweest, maar het is de vraag of het op

korte termijn niet leidt tot een situatie waarin een relatief groot deel van het woningbestand gesloopt zal moeten worden bij gebrek aan belangstelling, zowel als aan mogelijkheden van aanpassing aan de wensen van de bewoner van de toekomst.

Het is nu al zo dat, waar de burger ruimte krijgt om zijn wensen tot uitdrukking te brengen, het historiserende bouwen ('de jaren dertig') toeneemt en het aanzicht van kleine steden en dorpen meer en meer bepaald wordt door wat als 'witte schimmels' en 'bruine randen' bekendstaat. Toch komen deze 'Belgische' toestanden dichterbij de woonwensen van de meerderheid van de bevolking dan de lange, strakke bouwblokken met hun beperkte perceeloppervlakten van de Vinexlocaties. De meeste mensen willen meer ruimte in en om huis dan nu geboden wordt, een zonnige tuin, een oprit met garage en een pannendak. Echt grootstedelijk wonen in appartementsgebouwen wil slechts een minderheid, volledige afscheiding van burens wordt ook door weinigen gezocht – en dat is meer dan alleen een oordeel op basis van een realistische inschatting van wat in Nederland feitelijk mogelijk is. Wat de huizenbezitter in België al vanaf de eerste dag van het bouwen kan doen, zijn identiteit tot uitdrukking brengen in zijn huis, wordt in Nederland steeds meer achteraf gedaan, al is dat vaak pas aan de binnen- of achterkant van het huis te zien. Geen vorm van schoonheid wordt door de canon van de goede smaak scherper afgewezen dan juist deze toegevoegde waarde.

Het einde van de slechte smaak

Het is minder relevant de slechte smaak te veroordelen dan de vraag te stellen wat de zin kan zijn van een goede smaak die de meeste mensen in het geheel niet bevredigt. Als in het esthetische idioom van de eigen tijd maar beperkt aan de behoefte aan versiering tegemoet wordt gekomen, verbaast het niet

dat in veel gevallen wordt teruggegrepen op een idioom van een andere tijd. Bijna altijd een tijd waarin nog ruimte was voor versiering en versiering vanzelfsprekend ook mooi was, of een tijd waaruit elementen zijn overgebleven die nu het karakter van versiering hebben gekregen. Het verschil tussen een namaak-Louis XVI-stoel of een kopie van een Rietveldstoel mag essentieel zijn voor de bezitters, maar is futiel voor de functie. In zeker opzicht is de Rietveld zelfs meer kitsch dan de Louis XVI, omdat de Rietveld nooit meer dan een *conversation piece* en een *Augenweide* kan zijn, terwijl je op de Louis XVI tenminste ook nog lekker kunt zitten. Het onderscheid is vooral zelf-onderscheid geworden, slechte smaak is alleen nog een probleem voor de bezitter van een goede smaak. De aloude behoefte aan distinctie verliest daarmee veel van zijn aantrekkelijkheid en wordt ook een beetje tragisch als zij geen naijver en behoefte aan nadoen oproept.

De Rietveldstoel kan nooit meer dan een *conversation piece* zijn

De vrijheid op architectonisch gebied blijft in Nederland voor de gewone burger bijna geheel beperkt tot de inrichting van huis en tuin. In landen als de Verenigde Staten en België bestaat ook wat betreft de bouw van huizen een grotere mate van individuele vrijheid, al wordt die op veel plaatsen beperkt door richtlijnen die de harmonie van het ensemble op het oog hebben. Opvallend is dat de grotere vrijheid bijna onveranderlijk leidt tot de keuze voor een zeer traditioneel type huizen, waarin tegelijkertijd alle moderne vormen van comfort aanwezig zijn. New England bijvoorbeeld staat vol met nagemaakte 18de-eeuwse *saltboxes* die juist door hun veelvoudigheid een heel eigen, tijdloze esthetiek aan het landschap toevoegen. In de Nederlandse verhoudingen zou het betekenen dat er weer grachtenhuizen en trapgevels gebouwd zouden kunnen worden of dat 19de-eeuwse neo-rennaissancegevels met hun witte spekbanden weer lanen mogen vormen, en niet in een eigentijdse en ver van het oorspronkelijke beeld verwijderde variant. Dat gebeurt niet of nauwelijks, al kan men van een mogelijke ontwikkeling in deze richting al een voorbode zien in de herleving van de stijl van Frank Lloyd Wright zoals die vooral in Den Haag in de jaren dertig heel geliefd was.

Wie de gehechtheid aan een traditionele vormentaal afdoet als conservatief, verkijkt zich op de beperkte reikwijdte van het moderne. Wat in de moderne opvatting overbodig en onecht is, is in de beleving van veel mensen juist essentieel en bij uitstek echt. Wat in moderne termen winst is, blijkt als verlies te worden beleefd. Dat verlies is vooral zintuiglijk van karakter. Waar het zintuiglijke minder belangrijk is – op het werk, in openbare ruimtes – is de aanvaarding van het moderne dan ook groter. Het voorbeeld van de VWS-torens laat echter zien dat ook in zo'n situatie een goed gedoseerd appèl

---

Paul Schnabel

is tot 1 mei 2013 directeur van het
Sociaal en Cultureel Planbureau

aan de zinnelijkheid gewaardeerd wordt. Schoonheid wordt weer als variatie en verrassing, fantasie en feest, als bron van trots en spiegel van het verleden beleefd.

Noten

- 1 Bewerking van Schnabel, P. (2000) 'Schoonheid met andere ogen (architectuur en de gevel centraal)'. In: *Over schoonheid: architectuur, omgeving, landschap*, 44-51.
- 2 De omstrede *Zwarte Madonna*, opgeleverd in 1985, is in 2007 na jaren van bewonersprotest gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw van de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.